

INLEIDING

Zijn we onze geopolitieke en geo-economische zekerheden kwijt?

Terugkijken helpt om vooruit te kijken naar wat komen gaat. Onze wereld bevindt zich in een geopolitieke en geo-economische herschikking. Zeventig jaar vrede en veiligheid in Europa, een stabiele trans-Atlantische relatie, vrijhandel en groeiende welvaart, een relatief veilige geopolitieke omgeving sinds 1991. Tot het einde van het vorige decennium leek het alsof deze verworvenheden blijvend waren. Niets is minder waar gebleken.

Europa werd geconfronteerd met een veelheid van crises. Zal de Europese Unie (EU) in zijn huidige configuratie de geopolitieke herschikking doorstaan? We weten nu al dat dit niet het geval is; het Verenigd Koninkrijk verlaat – bij ongewijzigd beleid – de Europese Unie in maart 2019. Met de verkiezing van Donald J. Trump als Amerikaans president en Brexit lijkt continentaal Europa zijn vroegere Anglo-Amerikaanse veiligheidsgarantiemachten kwijt te spelen. De Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) bestaat nog, maar wordt door Trump erg mercantilistisch ingevuld in het kader van defensieaankopen. In steeds meer domeinen zal de EU het heft in eigen handen moeten nemen. We staan er voortaan misschien wel alleen voor.

In het Midden-Oosten woedde een Arabische Lente, die al snel onttaarde in burgeroorlogen, revoluties, spanningen tussen de grootmachten en een regionale strijd tussen Iran en Saoedi-Arabië. De Iraakse en Syrische crises, de implosie van Libië en de oorlog in Jemen tonen aan hoe instabiel die regio wel geworden is. De westerse politiek wedde deels op de verkeerde paarden en creëerde voor een stuk mee de instabiliteit die we vandaag in die regio kennen. Maar ondertussen is de geest uit de fles en nieuwe bedreigingen, zoals een potentiële confrontatie van Iran door een coalitie van de Verenigde Staten (VS), Israël en Saoedi-Arabië, behoren zeker tot de mogelijke scenario's, al moet dit tot elke prijs worden vermeden.

De strijd tegen het terrorisme kwam de afgelopen periode steeds dichterbij huis. In 2015 meerdere malen in Parijs en op 22 maart 2016 in Brussel. Was dit het “10 mei 1940” van onze generatie? België beleefde die dag een surrealistisch nationaal trauma. Een keerpunt in de veiligheidspolitiek van het land? Voordien was dat thema altijd al een zwak broertje. Vandaag lijken de tussenschotten tussen “interne” en “externe” veiligheid verdwenen met de radicalisering van jongeren in Molenbeek en de link met de opkomst van IS/Daesh. We zoeken nog steeds daar de juiste beleidsrespons. IS mag dan wel verslagen zijn in Irak en Syrië, de strijd tegen het terrorisme mondialiseert nog verder. Een complexe combinatie van socio-economische factoren en persoonlijke achterstelling of vernedering vormen de oorzaken. Maar onderzoek leert ons dat het moeilijk is om profielen op te stellen.

Rusland werd in de tijdsperiode sinds 2011 steeds assertiever, een proces dat al ingezet was sinds 2007. Er bestaat een fundamenteel wantrouwen tussen het Westen en Rusland, als gevolg van uitlopers van de Koude Oorlog. De NAVO moest het koste wat het kost uitgebreid worden. In de lezing van het Kremlin maakte het Westen gebruik van de strategische zwakte van Moskou in de jaren negentig om de traditionele veilige bufferzone van Rusland uit te hollen. Poetin had niet veel opties meer over. Het destabiliseren van Georgië in 2008 en Oekraïne in 2014 was nog de enig overblijvende manier om te verhinderen dat ook deze landen NAVO-lid zouden worden. De Russische Federatie zit vervat in een claustrofobisch gevoel van omsingeling. Dat mag in onze ogen dan wel onterecht zijn, en het kan de Russische acties rond hybride oorlogsvoering niet goedpraten, maar toch moeten we het meenemen in onze analyse. Het westers buitenlands beleid heeft soms te weinig empathie, doet verder aan opbodpolitiek en verzaakt de facto te veel om de oorzaken van dit ontstane wantrouwen weg te nemen. Als deze route verder gevolgd wordt, zal het alleen maar erger worden en dreigen er grotere “ongelukken” van te komen.

In Azië ontwaakt de Chinese reus. Het is een geo-economische gigant, die zijn gestage, zij het lagere economische groei nu ook omzet in geopolitieke en geostrategische macht. Beijing vormt een opportuniteit maar ook een bedreiging voor Europa. Een opportuniteit voor verdere stappen in de versnelde implementatie van meer duurzame technologieën, maar tegelijkertijd ook een actor die het niet zo nauw neemt met intellectuele eigendom. Tegelijkertijd wordt wat er nog overblijft van de westerse macht in Azië verder geërodeerd door Beijing. Het Noord-Koreaanse vraagstuk lijkt daar een mooi

voorbeeld van. Ook de VS worstelt met deze nieuwe geopolitieke omgeving. Enerzijds heeft ze China nodig voor stabiliteit in de regio en economische groei, anderzijds zijn beide actoren duidelijke concurrenten van elkaar. Rond 2030 kan Beijing echt een mondiale speler worden en Washington naar de kroon beginnen te steken, op voorwaarde dat de economische groei aanhoudt en de interne stabiliteit gegarandeerd blijft. De nieuwe “leider voor het leven” Xi Jinping trekt daarom intern de teugels verder aan en verenigt het land onder een nationalistische politiek. China koopt ook vrienden met het nieuwe “*One Belt, One Road*”-project over land en zee. De “Chinees”-Griekse havenstad Piraeus wordt weldra dankzij Chinese spoorlijninvesteringen verbonden met Belgrado en Budapest. Europa wordt geconfronteerd met een situatie waarbij verschillende grootmachten op Europees territorium eigen activiteiten beginnen te ontwikkelen. Landen als Hongarije voeren al langer een eigen geopolitieke balansstrategie tegen Brussel, door zelf ook met Beijing en Moskou te flirten. Het roept vragen op omtrent de samenhang van de Europese integratie. Is een nieuw schisma in de maak?

Voor Europa vormt de verwatering van de alliantie met de Verenigde Staten van Amerika in de afgelopen periode een duidelijk keerpunt. We treden misschien wel een nieuw tijdperk binnen. Washington was al langer bezig met een geleidelijke terugtrekking uit Europa. Obama had meer interesse in een zogenaamde “*Pivot to Asia*”, maar moest vanwege de gebeurtenissen in Oekraïne toch weer noodgedwongen aandacht besteden aan de NAVO. Trump laat de Noord-Atlantische veiligheidsgarantie steeds holler klinken. Het koppelen van defensieaankopen in de VS met die veiligheidsparaplu is een brug te ver. De NAVO vormt niet altijd een onderdeel van de oplossing van de veiligheidsvraagstukken in Europa, maar is soms ook zelf onderdeel van het probleem. We vergeten dat de veiligheidsgarantie (artikel V) die vervat was in het Verdrag van Brussel uit 1948, en die heden verankerd zit in artikel 42 van het Lissabon Verdrag, veel sterker is dan die van de NAVO. Anders dan bij de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie gaat het wel om een *automatische* militaire bijstandsclausule. Het is dan ook geen toeval dat Frankrijk in 2015 ten tijde van de aanslagen van IS de EU-veiligheidsgarantie activeerde, en niet artikel 5 van het Verdrag van Washington (1949). De toekomst van onze defensie zal wellicht steeds meer Europees worden. Dat impliceert ook de uitbouw van een eigen Europese defensie-industrie in strategische domeinen, die ook commerciële *spin-offs* met zich mee kunnen brengen (zoals luchtvaart, *cyber* of artificiële

intelligentie). In plaats van die Europese middelen weg te laten lekken richting Washington worden ze beter aangewend om de eigen capaciteiten verder uit te bouwen. Dat zal nodig zijn, gezien de steeds complexere externe geopolitieke omgeving waarmee Europa geconfronteerd zal worden. De Unie heeft tevens een meer geïntegreerd buitenlands beleid nodig. Het buitenlandspolitieke lot van de lidstaten is immers intrinsiek aan elkaar gekoppeld. Helaas beseffen niet alle Europese lidstaten dit. De uitbouw van een Europese strategische cultuur zal wellicht nog een generatie in beslag nemen.

De internationale betrekkingen bevinden zich vandaag in een fase van grondige herschikking. Nieuwe machten komen op, de gevestigde machtscentra vechten om hun 'plaats onder de zon' te behouden. Terwijl in de eerste 25 jaar na het einde van de Koude Oorlog de machtsverhoudingen min of meer voorspelbaar waren en de 'globalisering' volop woedde, lijken we nu in een andere fase te zijn aanbeland. Invloedssferen schuiven en de macht van sommige actoren wordt getest, met grote instabiliteit en oorlogen tot gevolg. Internpolitieke ontwikkelingen in het Midden-Oosten leidden tot opstanden, waarvan sommige ontaardden in burgeroorlogen die nu een ware regionale dimensie kennen. In het economische domein is er competitie om afzetmarkten en opnieuw een interactie met wijzigende politieke invloedssferen. De Chinese geo-economische behoeften geven voeding aan een nieuwe geopolitieke strategie vanuit Beijing, in Eurazië en in Afrika. De transporteconomische investeringen die de Chinese Volksrepubliek doorvoert langsheen de nieuwe "One Belt, One Road" en de maritieme Zijderoute kunnen op termijn de loyaliteit en keuzes van landen beïnvloeden. Zelfs de Europese landen zullen hiermee rekening moeten houden.

De geografische locatie van landen kan soms een verregaande invloed hebben op hun ontwikkelingskansen en de buitenlandspolitieke opties die zich aandienen. Tegelijkertijd zijn 'omgevingsvariabelen' zelf minder stabiel dan wel wordt gedacht. De versnelde klimaatopwarming en de impact ervan op de omgeving en dus op de machtsverhoudingen vormen daarvan het uitgelezen voorbeeld. Onderzoekers melden een correlatie tussen toenemende veiligheidsproblemen en droogte in verscheidene regio's. De uitdroging van het Tsjaadmeer in Afrika destabiliseerde de regio met gevolgen tot in noord-oostelijk Nigeria, een gebied waar de terroristische organisatie Boko Haram de laatste jaren voet aan de grond kreeg. De decimering van het Aralmeer op de grens van Kazachstan en Oezbekistan zorgde voor verwoestijning en een

multitude van veiligheids- en gezondheidsproblemen. De bevolking van Noord-India zal in projecties de komende decennia in toenemende mate lijden onder het terugtrekken van de gletsjers in het Himalayagebied, de belangrijkste bron van drinkwater in dit bevolkingsrijke deel van het land. De wereld lijkt “*in flux*”.

Het is geen toeval dat steeds meer analisten, en ook studenten, van de internationale politiek “*back to basics*” gaan. Geopolitiek is het gemeenschappelijk studieveld tussen de Internationale Betrekkingen en de Politieke Geografie die de relatie wil onderzoeken tussen de politiek handelende mens en zijn omgevende territorialiteit. Het kan een aantal handvatten bieden om meer inzicht te krijgen in de huidige ‘herschikking’ binnen de internationale politiek. Interessant is overigens dat het vakgebied van de Geopolitiek exact twintig jaar ouder is dan de Internationale Betrekkingen. In 1899 zag Geopolitiek het levenslicht, Internationale Betrekkingen pas in 1919. In de jaren negentig van de twintigste eeuw dachten velen dat de wereld één *global village* zou worden, dat territoriaal ingebedde verklaringsfactoren niet meer van tel waren. Vandaag weten we wel beter. Geopolitiek kan helpen een alomvattend beeld te maken van de trends en ontwikkelingen. Dat moet ook helpen om betere beleidsadviezen te formuleren. In de komende jaren zullen de geopolitieke en geo-economische omwentelingen een nog veel duidelijkere impact hebben op onze landen. Vandaar dat het van belang is om de Geopolitiek te bestuderen. We doen dit in dit boek door mijn werk van de afgelopen acht jaar samen te brengen. Per thema ontstaat zo een rode draad en worden de onderliggende geopolitieke trends duidelijker. Daaruit willen we meer alomvattende analyses distilleren en enige beleidsadviezen voor Europa deduceren.

Geopolitiek verschilt van Politieke Geografie doordat ze meer aandacht heeft voor de internationaalpolitieke gevolgen van de eerder genoemde ontwikkelingen. Toen de Zweed Rudolf Kjellén in 1899 Geopolitiek ontwikkelde als wetenschappelijk studieveld, zag hij dit ook expliciet als een instrument om beleidsadviezen te formuleren, om zo naties een veiligere koers te laten varen in een steeds gevaarlijker wordende wereld. In mijn eerdere boek “*Geopolitiek. ‘Geografisch geweten’ van de buitenlandse politiek?*” (Garant, 2007) ging ik al uitgebreid in op de verschillende geopolitieke theorieën en onderzoekstradities sinds het einde van de negentiende eeuw tot vandaag. Wie daarover meer wil weten, kan daar zijn gading vinden. Het voorliggende boek wil vooral de geopolitieke analyse op een toegankelijke wijze toepassen op het huidige tijdsgewricht.

Uiteraard zijn de meningen in dit boek geheel mijn eigen appreciatie en *honest opinion* over wat de afgelopen jaren gebeurde, alsook de conclusies die ik voor elk deel in een bijkomende analyse trek voor de komende jaren. Niemand heeft evenwel de ultieme waarheid in pacht. We hopen dus dat niet alleen de geïnteresseerde lezer er zijn gading in zal vinden, maar ook dat het boek een bijdrage kan vormen tot een breder maatschappelijk en politiek debat over hoe we met deze geopolitieke en geo-economische ontwikkelingen moeten omgaan. Niet alleen de politiek wordt erdoor geraakt, ook bedrijven, universiteiten en kennisinstellingen, studenten en werknemers.

In zekere zin bieden de nieuwe geopolitieke trends en ontwikkelingen ook een kans om meer kritisch bewust te worden van de wereld waarin we leven. De complexiteit van de uitdagingen die voor ons staan, is dan ook niet gering. Ik wens de lezer een boeiende en kritische lectuur.

Heel wat teksten in het boek zijn eerdere bijdragen in diverse bladen. Ze worden hier geheel ongewijzigd opgenomen. De bron staat telkens vermeld.

David Criekemans

Antwerpen, september 2018